

Царик Ольга Михайлівна —

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету. Основні науково-педагогічні здобутки – понад 40 наукових праць із низки проблем філології, історії педагогіки, методики викладання філологічних дисциплін. Коло наукових інтересів: історія педагогіки; порівняльна педагогіка; порівняльне вивчення розвитку освіти в українських, російських, польських, австрійських та німецьких освітніх системах ХХ ст.; мовна освіта у вітчизняних загальноосвітніх закладах ХХ ст.; розвиток культури мовлення учнів; культура писемного мовлення.

УДК: 372.461

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Розглянуто теоретичні аспекти писемного мовлення. На основі зарубіжних наукових джерел проаналізовано основні сфери застосування писемного мовлення. Обґрунтовано необхідність вивчення ключових тенденцій розвитку культури писемного мовлення з метою формування комунікативної компетенції. Досліджено основні моделі писемного мовлення: спонтанне писемне мовлення, епічне писемне мовлення, концептуальне писемне мовлення, журналістське писемне мовлення, наукове писемне мовлення, літературний письмовий переклад.

Ключові слова: писемне мовлення; модель писемного мовлення; комунікативна компетенція.

Збільшення обсягу інформації та сучасні вимоги до організації навчального процесу підвищують роль самоосвіти. Розв'язанню проблем, що пов'язані з удосконаленням процесу навчання, сприяє система навчання, націлена на формування комунікативної компетенції, зокрема на розвиток культури писемного мовлення. Вивчення культури мовлення в Німеччині відбувається на різних рівнях, простежується тенденція пріоритету практичних досліджень усного мовлення. На продовження проголошеного ще у ХІХ ст. занепаду мови зустрічаються песимістичні настрої, які разом із технічними нововведеннями комунікації нашого часу не виключають кінець культури листування та навіть культури писемного мовлення. Проте не варто залишати поза увагою той факт, що писемне мовлення від початку існування постійно підпорядковувалося зміні функцій.

Наукова дискусія щодо предмета дослідження писемного мовлення набула нового звучання. Праці Й. Вачека та Б. Гавранека з цієї галузі знайшли продовження у дослідженнях із теорії письма та писемного мовлення (Р. Ердорф, В. Гесманн, М. Грімберг, У. Кнооп, К. Мюллер, Х. Г. Мюнх, Е. Шеерер). У наукових дослідженнях німецьких учених останніх десятиліть домінують праці про усне мовлення, проте

нового дослідження вимагає проблематика письма, зокрема теоретичні аспекти писемного мовлення.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду (на прикладі Німеччини) теоретичних аспектів писемного мовлення, дослідження основних сфер та видів писемного мовлення.

Мартін Грімберг у праці «Дослідження втрати писемного мовлення» зазначає, що у ХХ ст. зустрічається найбільше проявів писемного мовлення, водночас цей феномен вимагає провести диференціацію «писемного мовлення» для встановлення типології поняття. Різні типи писемного мовлення (письмо в школі, література, повсякденне письмо, письмова фіксована приватна комунікація) розвиваються за окремими принципами. Проте в часи змін форм комунікації особливого дослідження потребує писемне мовлення, зокрема його культура. Знижена потреба у писемному мовленні зумовлена зростанням технізації комунікації: з одного боку, усне спілкування за допомогою телефону все частіше витісняє індивідуальне приватне листування, з іншого боку все рідше виникає потреба у приватному писемному мовленні через широкий спектр сучасних альтернатив спілкування. Лише для незначної частини людей – письменників, журналістів та науковців – письмо необхідне для професійної діяльності [3, с. 8].

Вільгельм Гесманн у книзі «Теорія та практика письма: шляхи до нової писемної культури» теж виокремлює тенденцію втрати писемної культури та зазначає, що велика частина людства могла б обходитись без письма, використовуючи аудіовізуальні медіа. Процес писемного мовлення став нематеріальним, етеричним, оскільки для письма не використовують папір. Процес письма відокремлений від процесу експресії, також можливість змінити написане не дозволяє говорити про завершеність викладу думок. Вільгельм Гесманн порівнює зміни у писемному мовленні з розвитком друкарства. Технічні полегшення у процесі писемного мовлення та всі зовнішні програми для формулювання та корекції написаного не заперечують того, що письмо вимагає розумових здібностей, мислення та розвитку мовного чуття.

За Крістіаном Г. Мюнхом, письмо і писемне мовлення – досить нові теми дослідження в німецькій науковій думці, учені зверталися більше до усного мовлення – правильності, доречності використання мовних засобів. Соціолінгвістика надавала перевагу дослідженню усного мовлення та мовних норм у суспільстві, перехідні форми між говорінням та письмом, між усним та писемним мовленням рідко цікавили науковців. При дослідженні письма та писемності у Німеччині бралися до уваги писемна компетенція та ліквідація безграмотності як фактор розвитку суспільства. У працях Джека Гуді висвітлюються історичні наслідки писемності й алфавіту зокрема, проводяться паралелі між писемною культурою та рівнем розвитку суспільства. Соціокультурний аналіз письма є аксіомою визначення культурного прогресу суспільства[6].

До перспектив вивчення писемного мовлення належить когнітивне дослідження письма, яке розглядається як суспільний феномен. Кілька поколінь учених досліджують продукцію письма, головним чином тексти, а також усі можливі форми реалізації писемності. Ці дослідження започатковані в 70-х роках ХХ ст. та тісно пов'язані із соціальними проблемами США. Вже на початку 60-х років у статистичних даних з'явилася інформація щодо зниження навичок писемного мовлення, яка викликала занепокоєння в умовах зростання важливості писемної комунікації для

американського суспільства. Для позначення цього поняття використовують термін «writing crisis», відтак виникла необхідність вивчення писемного мовлення в системі мовної політики, що надалі спричинило і когнітивне дослідження письма.

Попри дослідження психологічних особливостей писемного мовлення, учені зосередилися на визначенні когнітивних аспектів, які виявляються при вирішенні проблем у процесі писемного мовлення. Ця фундаментальна зміна перспектив та результати численних досліджень відобразились у когнітивних моделях цього, що необхідні для формування основ мовної компетенції. Для теоретичного обґрунтування письма пропонується дослідження комунікативних моделей, креативності, риторики та основних видів і типів текстів.

Сучасні психолінгвістичні дослідження усного та писемного мовлення вказують на те, що письмо та усне мовлення мають різне походження. Дослідження головного мозку також передбачають, що письмо і говоріння локалізуються в його різних центрах [2, с. 43]. Намагаючись охопити спільні компетенції усного та писемного мовлення, Г. Лукакс удався до вивчення сфер застосування мови. Центром та вихідним пунктом мови вважається мова повсякденного вжитку, зокрема усне мовлення у щоденних життєвих ситуаціях. Важливу роль у виникненні письма відіграла сакральна мова, що відносно рано була зафіксована у письмовій формі.

З часом виникла потреба в літературній мові, науковій мові та публічній мові, які й дотепер є найважливішими сферами застосування писемного мовлення. До публічної мови відносять мову засобів масової інформації, тоді як фахову мову – до сфери наукової мови.

У старих дидактичних підручниках німецької системи освіти домінує націленість на письмо, зокрема більшість вправ спрямовані на формування навичок писемного мовлення. На сучасному етапі використання мови усна комунікація стає важливішою, ніж писемна мова. На думку вченого В. Гесманна, основною навчальною метою має бути не підпорядкування усного мовлення письмовому, а навпаки. Писемне мовлення служить для концентрації думок та розвитку мовної компетенції загалом [2, с.45].

Таким чином, навчання письма не лише використовується як передумова для подальшого користування писемною мовою в суспільстві, а й спонукає до більш точного та аргументованого використання усного мовлення. У навчанні письма чи не найважливішу роль відіграє вміння читати. Процес читання передбачає інтеріоризацію структури мови, що міститься в написаних текстах. Проте зовнішнього сприйняття недостатньо, лише перехід мовної структури у власну внутрішню мову та внутрішнє усвідомлення веде до створення наступної мовної компетенції, навіть імітація може бути доречною як попередня стадія. Так само не варто відкидати і процес переписування тексту.

Для детального дослідження писемного мовлення розглянемо основні сфери його застосування, які не завжди можна чітко виокремити, оскільки писемне мовлення лише на перший погляд підпорядковується синтаксичній структурі певної мови. Але стилісти заперечують поширене твердження про те, що «хто володіє граматичними правилами певної мови, може користуватися писемним мовленням в усіх сферах за умови досягнення суттєвої відповідної компетенції» [2, с. 57].

Оскільки писемне мовлення використовується у різних сферах, то кожна сфера, зокрема зважаючи на спосіб та процес викладу, має інше відношення до мови.

Для визначення сфери писемного мовлення необхідно спершу з'ясувати інтенцію письма. Виходячи з літературного мовно-психологічного концепту, процес писемного мовлення координується в такий спосіб: спершу виникає ще ненаписане внутрішнє мовлення, яке спричиняється необхідністю спонтанного письма. Більшої об'єктивізації вимагає розповідне писемне мовлення, що диференціюється передусім різними розповідними перспективами. Нові технічні можливості роботи над текстом дають змогу охопити широкі сфери писемного мовлення, розвантажити пам'ять та полегшити зусилля щодо формулювання. Цілеспрямована й функціональна писемність стає доступною та простою в користуванні. Проте існує небезпека, що важливі сфери писемної культури, обов'язкові для розуміння культури людства, нехтуються або відкидаються. На вимогу сьогодення необхідно створити нові умови для належної писемної культури. Під письмом розуміють не лише фіксацію усного мовлення чи роздумів, воно служить для пізнання та визначення емоційного стану. Основою письмової практики для громадськості та школи могла би бути теорія письма, в якій зібрано як досвід сучасних письменників, так і психології мови, де письмо розглядається та сприймається як внутрішній процес розумової діяльності.

Далі розглянемо основні моделі писемного мовлення.

1. *Спонтанне писемне мовлення.* Спонтанне літературне письмо можна окреслити таким чином: воно характеризується внутрішнім імпульсом, фіксацією думок, що несподівано виникають. Сюди належить також реакція на тексти та мовні висловлювання загалом. В. Гесманн зазначає, що спонтанне писемне мовлення не можна ототожнювати з асоціативним протоколюванням. Доповнення літературним аспектом спонтанного писемного мовлення вказує на те, що воно керується несвідомими, напівсвідомими та навіть свідомими умислами. Спонтанне писемне мовлення не вимагає точного дотримання синтаксису, дозволяє перескакування думки, повторювання.

2. *Епічне писемне мовлення.* Перехід від спонтанного писемного мовлення до епічного письма відбувається майже непомітно. Як тільки спогади, спостереження, факти та події наводяться у часовій послідовності, можна говорити про оповідання. На протигагу спонтанному літературному писемному мовленню епічне письмо набуває об'єктивованих форм, певним чином невидимої дистанції, проте перебуває у суб'єктивності переживань, що спричинена внутрішньою збентеженістю. Зміст оповідань наповнюється епічною значимістю. Дидактичні проблеми, креативне освоєння, особистісна інтерналізація, писемні форми – основні характеристики епічного писемного мовлення. У старших класах школи на уроках літератури епічне писемне мовлення займає центральне місце та має особливе значення для формування мовної свідомості особистості, зокрема аналіз, інтерпретація, методичні форми роботи визначають ідейно-історичні, естетичні цілі заняття й у такий спосіб впливають на форми писемного мовлення.

3. *Концептуальне писемне мовлення.* Кінцевий завершений варіант писемного мовлення часто потребує попередніх стадій, що розвиваються із проекту, плану та накидання чернетки, які мають надзвичайно важливе значення для писемної практики. Концептуальне письмо можна постійно збагачувати інформацією, змінювати у ході тематичних роздумів. Внутрішнє розуміння та предметне інформування переплітаються та приводять до вихідної точки мисленнєвої діяльності.

Концептуальне письмо може виконувати різні функції. Чернетка дозволяє вносити поправки, відображати безпосередність та свіжість процесу вираження. У школі в усіх класах чернетка служить допоміжним засобом, що позитивно впливає на формування культури писемного мовлення: по-перше, учні у цьому випадку можуть викладати свої думки більш невимушено та вільно; по-друге, стадія концептуального письма передбачає подальше корегування та вдосконалення, тому процеси мислення та письма можуть відбуватися плавно та швидко. Концептуальне писемне мовлення часто використовується впродовж підготовки до усного мовлення: попередні варіанти формулювань записують, удосконалюють та переробляють. Зокрема, коли йдеться про фахові проблеми чи публічний виступ, варто спершу підготувати концептуальні заготовки, для того щоб краще структурувати усне мовлення.

В. Гесманн зазначає, що писемне мовлення не належить безпосередньо до професії політика, важливішим є усне слово з метою створення прихильності та вербування. Проте невід'ємною складовою та допоміжним засобом все-таки виступає письмо. Для вдалого виступу замало жестикулювати та голосно говорити, важливо знати, що хочеш сказати і як обґрунтувати свої ідеї. Вирішальним аспектом вважають впорядковані думки та форма мовлення. Найкращий метод досягти вдалого виступу – використовувати концептуальне письмо, що дисциплінує та прояснює думки і допомагає відшукати необхідну форму. Пересічна людина без попередньої підготовки на публічному виступі часто відчуває труднощі через хвилювання, а тому важливо записувати концептуальні пункти промови, занотовувати цифри, дані та інші деталі, що полегшує слухачам сприйняття та розуміння [2, с. 105]. Концептуальне писемне мовлення використовується і при проектному формулюванні проблем політичного, економічного чи управлінського характеру, що в кінцевому результаті повинні бути викладені у письмовій формі.

4. *Журналістське писемне мовлення.* Така форма писемного мовлення виникла з розвитком преси та вирізняється поєднанням оповідного та спонтанного висловлювання. Свобода слова у пресі гарантує політичну свободу, тоді як цензура з будь-якої сторони паралізує формування суспільної думки. За відсутності цензури з боку держави журналіст має широкий особистий простір для діяльності, підпорядковуючись стосовно використання критики та аналізу лише Хартії вільної журналістики. Для журналістського писемного мовлення необхідно володіти мовним талантом швидкого та влучного формулювання, відчуттям доречного інформативного викладу новин та подій.

Залучення журналістського писемного мовлення на заняттях у школі дає можливість формувати сучасну комунікативну культуру. Аналіз газетних статей сприяє розвитку критичної політичної свідомості, а завдання, які пов'язані з написанням власного повідомлення на основі проаналізованих матеріалів, спрямовані на формування культури писемного мовлення.

5. *Наукове писемне мовлення.* Зі збільшенням обсягу інформації процес освіти набуває наукового характеру. Передумова такої освіти – наукове застосування мови, абстрактне мислення, поняттєве формулювання та застосування теоретично обґрунтованих методів. Не варто очікувати використання наукового писемного мовлення у школі, але спрямування на формування науковості повинне бути метою кожного заняття. Наукова свідомість має сформуватися впродовж освітнього процесу, впливати на вдосконалення спонтанності в мисленні та письмі, аж до самостійної

форми пізнання та судження. У такий спосіб розвивається когнітивна компетенція, пов'язана з писемним мовленням, із науковим дослідженням питань та тем.

Повільний та складний шлях до наукової методично обґрунтованої свідомості поєднується з внутрішньою послідовністю. Вже перші кроки чи навіть фази у цьому процесі служать розвитку поняттєвого мислення та мовного висловлювання. Спонтанність, епічне мовлення та журналістський виклад необхідні для розвитку наукового писемного мовлення.

Використання наукового писемного мовлення залишається прерогативою вищих навчальних закладів та наукових установ, проте при зростаючому значенні науки вже у школі необхідно шукати такі форми роботи, які були би посилені для учнів та приводили до формування наукового мислення. За відповідних форм письма можна брати до уваги певні наукові основи: учні усвідомлюють методичні дії, систематичний розгляд заміняє випадковість ідей та спостережень.

Розуміння текстів у писемному світі є базою для здобування знань. У процесі читання тексти можуть бути засвоєні, проте лише письмові нотатки ведуть до уточнення та можливості перевірки рівня розуміння змісту. Читання текстів викликає власну реакцію, вимагає висловлювання власної позиції, зумовлює захоплення чи навіть протест, оскільки робота над тестами не буває ідентичною. Для розуміння тексту потрібно докласти певних зусиль: досить часто читач потребує додаткової інформації, без якої розуміння тексту неповне та недостатнє. Після того як текст опрацьовано, необхідні історичні знання, пояснення з коментарів, а інколи й тексти для порівняння. Далі необхідна розумова робота над текстом: варто з'ясувати процес розвитку думок, зробити висновки, проаналізувати мовні формулювання.

Для інтерпретації текстів існують різноманітні методи та способи, але те, якою мірою вони можуть бути використані як основа для письмових робіт, залежить від рівня освіти учнів, форми організації процесу освіти у школі та від поставленої мети на заняттях. Літературні тексти через функціональну структуру легші для інтерпретації, ніж суто предметні тексти. Для опрацювання предметних текстів часто вимагається фахова компетенція, якої можна досягти, використовуючи додаткову інформацію. Інтерпретація тексту в школі сприяє процесу семантичного розуміння мови, що зрештою переноситься на кожен текст.

Важливу роль у розвитку наукового писемного мовлення відіграє письмо, орієнтоване на задану тему чи вирішення певної проблеми. Твори-роздуми, які практикували у Німеччині як іспит на атестат зрілості у гімназійній освіті, все частіше замінюються творами наукового характеру, що потребує додаткової інформації та матеріалів, а також етапності у підготовці (постановка проблеми, збирання матеріалу, його опрацювання, написання структурованої роботи, підбиття підсумків, висновки). У науковому писемному мовленні повинні бути аргументованість та докази, виваженість і послідовність з'ясування причин, проте найважливішим є розвиток думки, аналіз проблеми, систематичний та логічний виклад думок. Оскільки структура внутрішнього мовлення відрізняється від структури писемного мовлення, важливо з метою зрозумілості для інших урахувати правильність синтаксичної будови висловлювання. Проте основною метою завдань із розвитку наукового писемного мовлення є стимулювання процесу мислення.

6. *Літературний письмовий переклад.* Для навчання письма в минулому важливу роль відігравав переклад з іноземної мови на рідну. Від проголошення

одномовності на заняттях з іноземної мови в німецьких школах втратилася важлива форма роботи – переклад рідною мовою, що позитивно впливало на стилістичне вдосконалення першої мови школярів. Навчальні цілі переорієнтувалися на розвиток навичок мовлення, слухання, письма іноземною мовою.

Літературний творчий переклад, на відміну від звичайного перекладу, спрямований на пошук мовних засобів рідною мовою. Майже всі відомі письменники практикували літературний переклад та в такий спосіб випробовували письменницькі здібності. Вправи на літературний переклад вимагають високого рівня мовної свідомості, особливо цінується переклад із додаванням до основного тексту рефлексій та пояснень, коректними та влучними виразами.

Висновки. На основі аналізу німецькомовної наукової літератури з проблеми писемного мовлення можна зробити висновки щодо методики формування мовної компетенції особистості. Спонтанне літературне письмо характеризується внутрішнім імпульсом, фіксацією думок, що несподівано виникають. Концептуальне писемне мовлення вимагає тематичного орієнтування, пошуку мовних засобів відповідно до мовної ситуації. Письмо у сфері журналістики характеризується лаконічним відтворенням інформаційного процесу для громадськості. Наукове писемне мовлення вимагає найбільшої об'єктивності та методичної свідомості правильності використання мовних засобів. Важливою моделлю писемного мовлення залишається літературний письмовий переклад оригінальних текстів.

References

1. *Erdorf R.* Kreatives Schreiben im Deutschunterricht der Oberstufe // Gössmann, Wilhelm. Theorie und Praxis des Schreibens: Wege zu einer neuen Schreibkultur / Wilhelm Gössmann. – 1. Aufl. – Düsseldorf : Schwann, 1987. – S. 23-26.
2. *Gössmann W.* Theorie und Praxis des Schreibens: Wege zu einer neuen Schreibkultur/ Wilhelm Gössmann. – 1. Aufl. – Düsseldorf : Schwann, 1987.
3. *Grimberg M.* Untersuchungen zum Verlust der Schriftsprachlichkeit: Entstehungsgeschichte, -bedingungen und Einflussfaktoren einer allgemeinen Literalität unter besonderer Berücksichtigung der schriftlich fixierten privaten Kommunikation / Martin Grimberg. – Frankfurt am Main ; N. Y. ; P. : Lang, 1988.
4. *Knoop U.* Zum Status der Schriftlichkeit in der Sprache der Neuzeit // Schrift, Schreiben, Schriftlichkeit: Arbeiten zur Struktur, Funktion und Entwicklung schriftl. Sprache / Klaus B. Günther; Hartmut Günther (Hg.). – Tübingen : Niemeyer, 1983. – S. 159–168.
5. *Müller K.* «Schreibe, wie du sprichst!»: eine Maximale im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit; eine historische und systematische Untersuchung / Karin Müller. – Frankfurt am Main ; Bern ; N. Y. ; P. : Lang, 1990.
6. *Münch Ch. H.* Sprachpolitik und gesellschaftliche Alphabetisierung. Zur Entwicklung der Schreibkompetenz in Katalonien seit 1975 / Christian H. Münch. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2006.
7. *Scheerer E.* Mündlichkeit und Schriftlichkeit – Implikationen für Modellierung kognitiver Prozesse // Homo Scribens: Perspektiven der Schriftlichkeitsforschung / Jürgen Baurmann... (Hgg.). – Tübingen : Niemeyer, 1993. – S. 141–176.

Царик О. М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ (ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ)

Рассмотрены теоретические аспекты письменной речи. На основе зарубежных научных источников проанализированы основные сферы письменной речи. Обоснована необходимость изучения ключевых тенденций в развитии культуры письменной речи с целью формирования коммуникативной компетенции. Исследованы основные модели письменной речи: спонтанная письменная речь, эпическая письменная речь, концептуальная письменная речь, журналистская письменная речь, научная письменная речь, литературный письменный перевод.

Ключевые слова: письменная речь, модель письменной речи, коммуникативная компетенция.

Tsaryk O.

THEORETICAL ASPECTS OF WRITING (FOREIGN EXPERIENCE)

Theoretical aspects of writing, based on the foreign experience, are concerned in this article. Speech culture in German is studied at different levels; the tendency of researching the oral speech in practice gains priority as well. Because of the language declination, pessimistic thoughts occur in scientific literature. Taking into account the technical innovations of modern communication, many scientists prove the end of letter-writing culture and even the culture of writing at all. Actuality of investigating the writing is stipulated by subjective consciousness of writing that is manifested in fundamental writers' motion.

Based on the foreign scientific resources, the main spheres of writing are analyzed. The necessity of studying the main tendencies of developing the culture of writing to form the communicative competence is substantiated. Nowadays different types of writing (writing in school, literature, every day writing, and written fixed private communication) are developing based on special principles. However, in times of changing the forms of communication, it is necessary to study the writing properly, in particular the culture of writing. The reduced need for writing is caused by increasing the mechanization of communication: verbal communication through telephone is increasingly replacing the individual private correspondence; on the other hand, there is less need for private writing because of a broad range of modern communication options.

The main models of writing are researched: spontaneous writing, epic writing, conceptual writing, journalistic writing, scientific writing, and literary translation. Spontaneous writing is characterized by the internal impulse, by fixing the thoughts arising unexpectedly. Conceptual writing requires the thematic targeting, searching the language means according to the language situation. The brief playback information process to the public characterizes the writing in journalism. Academic writing requires the greatest objectivity and methodological consciousness to use correctly the language tools. The literary written translation of original texts is considered the important model of writing.

Keywords: writing, model of writing, communicative competence.